

MISIR'DA MEMLÛKLERİN İKTİDARA GELİŞİ*

Amalia LEVANONI**

Çev: Kâzım UZUN***

I.)Eyyûbîlerin başlangıcından itibaren Eyyûbî hükümdarları ordu için memlûk birlikleri teşkil etmekteydi. Bu birlikler sık sık sultanların tahta çıkması ya da tahttan indirilmesi noktasında belirli bir oranda etkili oluyor, lakin hiçbir zaman, 1250 yılında Mısır'da yaptıkları gibi, iktidar üzerinde hak sahipliği iddiasında bulunmuyorlardı. Memlûklerin Mısır'da iktidara yükselişi aynı zamanda Eyyûbî hükümdarlık telakkisi noktasında yaşanan önemli bir kopuşla bağlantılıydı. Mısır'a hâkim son Eyyûbî hükümdarı es-Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249) ordunun terkibi, devlet kademesindeki pozisyonlara çeşitli insanların tayini ve saray kural-kaidelerine ilişkin yeni bir idarî modeli yürürlüğe koydu¹. Bu yeni idarî modeles-SalihEyyûb'e, onun otoriter ve hırslı kişiliğine uygun düşen ve hâkimiyetini Eyyûbî hanedanı mensubu rakip akrabalarının hilelerine karşı koruyan otokratik-merkezî bir rejimi garanti etti². Bununla birlikte, yine bu model es-Salih'in ölümünün ardından devleti yönetme gayreti içerisinde olan idarî kadro ve ordu arasındaki işbirliğini kolaylaştırmak suretiyle geleneksel Eyyûbî yönetim şeklini tedricen saf dışı bıraktı. Nihayet iki taraf arasındaki bu işbirliği en sonunda Eyyûbî

*Bu çalışma *Studia Islamica*, No. 72 (1990), ss. 121-144'de yayınlanmıştır.

** Hazırlanma aşamasının çeşitli evrelerinde bu makaleyi okuyan ve yorum yapan, Tel Aviv Üniversitesi'nden Prof. Michael Winter, Hayfa Üniversitesi'nden Dr. Butrus Ebu Manneh, Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Prof. Nehemia Levtzion ve ayrıca Prof. P. M. Holt'a teşekkür ederim.

*** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977, (buradan itibaren, Saladin), s. 1-13, 67-75. R. S. Humphreys, "The Emergence of the Mamluk Army", *StudiaIslamica* 45, 1977, ss. 67-100; 46, 1977, ss. 147-182 (buradan itibaren, The Emergence).

²İbn Tagrıberdi, Cemaleddin Yusuf, *en-Nucûm ez-Zâhirefi Mulûk Mısırve'l-Kahire*, Kahire 1963 (buradan itibaren, *Nucûm*), 6, s. 333, 335-6.

hanedanının Mısır'daki iktidarını resmen kaybetmesine uzayan yolun taşlarını döşedi.

II.)Eyyübî Devletinin kurucusu Selahaddin'in ordusunun tertibi iktâ sistemine dayanmaktaydı³. Komutanların çoğu yani emirler tevarüs edilebilen gelirler ile doğrudan (böylece bağılıklarını garanti altına alan) Selahaddin tarafından atanıyor ve onlar bunun karşılığında seferler için asker tahsis ediyorlardı. Bu sistemde, sultanın özel muhafız birliği olan Halka hariç, Selahaddin'in ordusundaki askerlerin çoğu doğrudan emirlerin komutası altındaydı. Emir sınıfının çoğunlukla Türk veya Türk memlûkler, Kürt ve Selahaddin'in akrabalarından mürekkep heterojen yapısı da ordunun Selahaddin'e olan sadakatine katkı sağlıyor ve böylece, o askerî sınıfa mensup çeşitli etnik grupların hırsları arasında güç dengesini gayet akıllı bir şekilde sürdürmeye devam ediyordu. Selahaddin'in ölümünden sonra söz konusu dengeyi sağlayan bu ilkeler Eyyübîlerin ordu kontrolünü mümkün kılan formülü haline geldi⁴.

Es-Salih Eyyüb ordusunun çoğunluğunu memlûk unsuru üzerine kuran ilk Eyyübî sultanıydı. Tahta çıkışından önce dahi, babası sultan el-Kamil hayatta olduğu sırada o, Mısır tahtının varisi olarak güçlü bir memlûk birliği oluşturmak için hazineyi kullanmak suretiyle bulunduğu konumdan istifade etti. İktidarı ele geçirme niyetinde olan kardeşi el-Âdil'in şikâyetine maruz kalan es-Salih, babası tarafından Hısn-ı Keyfa valisi olarak atandı ve kardeşi de Mısır tahtı varisi olarak onun yerini aldı. Ancak es-Salih gücünü arttırma noktasındaki çabalarını sürdürdü ve el-Kamil'in idaresi altında olan devletin kuzey bölgelerini, buraların valisi Şemseddin Savvâb el-Âdil'in ölümünden sonra kendi üzerine aldı. Ardından da, pek çok memlûk satın almak, Kürtler ve Harezmlileri ordusuna dâhil etmek suretiyle güçlü bir ordu kurdu⁵.

³ Bu organizasyonun metoduyla ilgili olarak bakınız: C. Cahen, "L'évolution de l'iqta' du IXe au XIIIe siècle", *Annales, Economics, Societies, Civilisations*, C. 8, 1953, s. 45-48.

⁴ Saladin, s. 16-17, 18, 34-35, 38. The Emergence, s. 89-90. H. A. R. Gibb, "The Armies of Saladin", *Saladin: Studies in Islamic History*, (ed.) Yusuf Ibish, Beyrut 1974, s. 140.

⁵ C. Cahen, "La Chronique des Ayyubides d'al-Makin b. al-Amid", *Bulletin d'études orientales de l'Institut Français de Damas*, C. XV, 1955-1957 (buradan sonra, el-Makin), s. 139, 140, 142, 148-149. Ayrıca bakınız: El-Makrizî, Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Marîfet-i Duvel el-Mulûk*, ed., Mustafa Ziyade, Kahire 1934, (buradan itibaren, Sulûk), C. I, s. 238, 240, 243, 247, 255, 339. İbn Devâdârî, Abdullah b. Aybek, *Kenzed-Durer ve Câmi' el-Gurar*, Abdul fethah Aşûr, Kahire 1972, (buradan itibaren, ed-Devâdârî), C. 7, s. 308, 309, 316, 319.

İbn Vâsıl, Muhammad İbn Sâlim, *Muferricel-Kurûb fi Ahbâr Benî Eyyüb*. Ms. Bibliothèque Nationale (Paris), Arabe No. 1703 (buradan itibaren, B.N. 1703), fol. 71 B and Ms.

Mısır'da Memlûklerin İktidara Gelişi

El-Kamil'in ölümünün ardından, kısa bir süre (Ocak 1239- Bahar 1240) Dımaşk'a hâkim olan es-Salih Eyyûb, bir yandan Suriye'nin hâkimiyeti için Suriye ve Filistin'deki Eyyûbî hanedanına mensup rakipleri ile bir yandan da Mısır sultanlığı için kardeşi el-Âdil ile savaştı. Askerî harekâtlar esnasında es-Salih Eyyûb, bir hile dolayısıyla Dımaşk'ı Eyyûbî rakipleri lehinde kaybetti. Ordusundan yaklaşık 6000 asker, memlûkler ve bazı memlûk olmayan görevliler ile birlikte ayrılıp onu terk ettiler. Ordusu tarafından terk edilen es-Salih Eyyûb, kuzeni en-Nâsır Davud İbnü'l-Muazzam tarafından yakalandı ve Kerek'te hapsedildi, tutsaklığı sırasında iki memlûkü –cariyesi Şecered-Dürr ve Baybars el-Bundukdâri*– onunla birlikteydi. Diğer memlûkleri ise, o hapisten kurtulana kadar Kerek'te beklemek suretiyle ona sadık kaldılar⁶.

Bibliothèque Nationale (Paris) Arabe No. 1702 (buradan itibaren, B.N. 1702), fol. 304B, 305A, 321A.

El-Yafî'i, Hasan b. İbrahim, *Kitâb Cami'ü-et-Tevarîh*, Ms. Bibliothèque Nationale, Arabe, No. 1543 (buradan itibaren, el-Yafî'i), fol. 71B, 73B. Bu aslında el-Aynî'nin *İkd el-Cuman fi Tarih Ehlü'z-Zaman*'ıdır. Bakınız: *Cataloguedes Manuscrits Arabes de la Bibliothèque Nationale*, De Slane, 1883. T. 1, s. 291.

İbnü'l-Verdî, Zeyneddin Ömer, *Tetimmatü'l-muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, ed., Ahmad Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970, C. 8 (buradan itibaren, İbnü'l-Verdî), s. 232, 242.

İbnHallikan, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyât-ül-Ayân ve Enbâu Ebnâiz-Zemân*, ed., Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamid, Kahire 1948, (buradan itibaren, İbnHallikan), C. 4, s. 173; 5, s. 302.

* Şeşen, burada adı geçen Baybars'ın "Baybars el-Bundukdâri'den başkası" olduğunu belirtmektedir, bakınız, Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a, Eyyubiler – Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul 2007, s. 178, (Ç.N.).

⁶ *Sulûk*, I, s. 238, 280-288, 316. Ayrıca bakınız; İbnDokmak, İbrahim İbn Muhammed, *Kitabel-Cevher-es-Semîn fi Siyer-il-Mülûk ve Selâtin*, Bodleian Kütüphanesi (Oxford). Ms. Digby No. 28 (buradan itibaren, Dokmak, fol. 88A.

B.N., 1702, fol. 323B-329A, 330A, 331A1703, Fol. 15B, 16B, 17A, 19B. İbnHallikan, 4, s. 174, 175; 5, s. 302.

El-Yafî'i, fol. 72A, 81B. el-Makin, s. 147, 150, 151. İbnü'l-Verdî, s. 246, 254. Ed-Devâdâri, 7, 337. *Nucûm*, 6, s. 307. Ayrıca bakınız, İbnü'l-Cevzî, Sibt b. Abdullah, *Miratü'z-Zamân*, ed. J. R. Wett, Chicago, 1907 (buradan itibaren İbnü'l-Cevzî), s. 479-480, 481. Ayrıca bakınız; el-Yunûnî, Kudbeddin b. Muhammed, *ZeylMiratü'z-Zamân*, Tab' Vezaret el-Maarif lil-Hukûmah el-Hindiyah, 1954 (buradan itibaren, el-Yunûnî), 1, s. 141; İbnAbdü'-Zâhir, el-Kadı Muhyiddin, *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Melikü'z-Zâhir*, bir kısmı, Fatıma Sadeque, *Bybars I of Egypt*, içinde yayınlanmıştır, Pakistan 1956 (buradan itibaren, *Sîreti'z-Zâhir*), s. 3. El-Sâfedî, el-Hasan b. Abdullah, *Nûzhetü'l-Mâlik v'el-Mulûk fi Muhtasar Siret men vala Misrmin el-Mulûk*, Ms. British Museum (Londra) Oriental ve Printed Books, add. 23326 (buradan itibaren, Safedî), fol. 60A-60B. İbnAsbât, Hamza b. Ahmed, *Musannaf Kitâbü't-Tarih*, Ms. Vaticane Biblioteca, Vatikan, Vat. Arabe 270 (buradan itibaren, İbnAsbât), fol. 59B. Ebû'l-Fidâ, İmadeddin İsmail, *Kitâb el-Muhtasar fi Ahbarü'l-Beşer*, el-Matbaa el-Hüseyniyye el-Misriyye, (buradan itibaren Ebû'l-Fidâ) C. 3, s. 172.

Es-Salih Eyyûb Mısır tahtına çıktığı zaman, ilk dönemlerde kendisine hizmet eden memlûkleri hariç hiçbir askerî unsura güvenmedi. Hatta babasının memlûkleri olup kendisini iktidara getiren el-Kamiliyye birliğine dahi itimat etmedi. Bu nedenle derhal, kendisinden başka hiç kimseye bağlılık göstermeyecek bir memlûk ordusu oluşturmak için işe girişti⁷.

Hâlihazırda bir hükümdar olarak geçirdiği ilk yılının sonlarına doğru “O zaten Türk memlûkler satın almaya başlamıştı”⁸. Hâkimiyet dönemi boyunca es-Salih Eyyûb tarafından satın alınan memlûklerin sayısını ve memlûk birliklerinin niteliğini tahmin etmek son derece zordur⁹. Tarihî kaynaklar, es-Salih’in seçkin birliği Bahrîyye dışında, hizmetindeki diğer muhtemel memlûk birliklerinin varlığıyla alakalı olarak çok açık değildir. Ed-Devâdârî, es-Salih Eyyûb’un hizmetindeki tüm memlûklerin es-Salîhiyye diye adlandırıldığını, Bahrîyye’nin ise yalnızca tek bir birlik olduğunu kaydeder¹⁰. *Muferricel-Kurûb*’da İbnVâsıl, her ikisi de es-Salih Eyyûb’e hizmet veren memlûk birlikleri Bahrîyye ve Cemdârîyye arasında tekrar tekrar ayrımlar yapar. Bununla beraber o, bu her iki grubun da savaşçı askerî birimler olduğuna işaret eder¹¹. Kaynaklarımız es-Salih’in memlûklerinin sayısından bahsetmez, lakin daha başlangıçta el-Bahrîyye’nin yaklaşık bin memlûktan mürekkep olduğunu kaydederler¹². İbn Vasıf, es-Salih Eyyûb’un 1241-42 yılında bin memlûk getirttiğini ve sonraları da daha fazlasını satın aldığını belirtmektedir¹³. Es-Salih Eyyûb’un ölümünde Bahrîyye hiç değilse iki bin süvariden müteşekkil bulunuyordu¹⁴. Bununla birlikte kaynağares-Salih

El-Makrizî, TakîyyedinAhmed b. Ali, *Kitabü'l-Mevaizve'l-İtibâr fî Zikr el-Hitatve'l-Asâr*, Mısır 1325 (buradan itibaren Hitat), C. 3 s. 384.

⁷ Ed-Devâdârî, 7, s. 370. el-Makîn, s. 152, 153. B. N. 1702, fol. 337A, 340A, B, 359B. 1703. Fol. 27A. İbnü'l-Cevzî, s. 515. İbnDokmak, fol. 88B-89A. *Sulûk*, 1, s. 300.

⁸ İbnDokmak, fol. 89B. Ayrıca bakınız, B.N., 1702, fol. 324A. el-Makîn, s. 152. Ebû'l-Fidâ, s. 167. İbnAsbât, fol. 62B. Ed-Devâdârî, 7, s. 43. *Nucûm*, 6, s. 307, 320.

İbn Vasıf Şah, İbrahim el-Mısırî, *Kitab Cevâhir el-Buhûr ve Vakai el-Umûr ve Acaib el-Duhûr ve Ahbâr el-diyâr el-Misriyye*, British Museum (Londra), OrientalMs. No. OR. 25731 (buradan itibaren, İbn Vasıf) fol. 59A, 60A.

⁹ D. Ayalon, “Aspects of the Mamluk Phenomenon” *Der Islam*, 54/1, 1977, (buradan itibaren, Aspects No.1) s. 25.

¹⁰ Ed-Devâdârî, 7, s. 376; 8, s. 25.

¹¹ B.N. 1702, fol. 377B; 1703, fol. 75B, 78B, 81B, 85A, 87B, 88B, 97A, 103B. *Sulûk*, 1, s. 371.

¹² İbnDokmak, fol. 89A. İbn Vasıf, fol. 59A. Böyle bir sayı söz konusu zaman için oldukça büyüktür. Bakınız; D. Ayalon, “Aspects of the Mamluk Phenomenon, The Importance of the Mamluk Institution”, *Der Islam*, 53/2, 1976 (buradan itibaren, Aspects No. 2), s. 197.

¹³ İbn Vasıf, fol. 59A, 60A.

¹⁴ *Hitat*, 3, s. 484. *Sulûk*, 1, s. 370.

Mısır'da Memlûklerin İktidara Gelişi

Eyyûb'un ordusunun niteliği ile ilgili olarak son derece açıktır, verilen malumata göre es-Salih'in ordusu –seleflerinin askerleri dışında– başlıca kendisi tarafından edinilen Türk memlûklerden müteşekkildi¹⁵. Es-Salih Eyyûb, kendi iktalarını çocuklarına veya huşdaşlarına miras bırakmalarını mümkün kılmak suretiyle, memlûklerini seçkin bir askeri sınıf olarak daha da tekemmül ettirmeye çalıştı: “onun memlûklerinden birisi geride bir oğul bırakarak öldüğü zaman, es-Salih, babasının iktasını ona veriyordu”. Şayet ölen memlûkün bir oğlu yoksa, iktasını onun huşdaşına tahsis ediyordu¹⁶. Es-Salih Eyyûb ayrıca, yalnızca kendi memlûkleri için daha fazla ikta tahsisine büyük önem verdi; “O, her ne zaman bir emiri mahkûm etse, onun arazisini memlûklerinden birine veriyordu; ayrıca bu memlûküne Emir unvanı da bahşediyordu ve böylece, onun memlûkleri ülkedeki Emirlerin çoğunu teşkil eder duruma geldi¹⁷”.

Es-Salih Eyyûb, Selahaddin tarafından tesis edilen ikta sisteminde hiçbir değişiklik yapmadı, fakat emir rütbelerinin daha çok Türk memlûklerin inisiyatifine geçmesi nihayet Mısır'daki tüm askeri gücün Memlûklerin elinde toplanmasını mümkün kılmak suretiyle Eyyûbî ordusunda çeşitli etnik gruplar arasında ortak şekilde dağılan güç dengesini tedricen bozdu. Etnik açıdan homojen bir ordu oluşturmak suretiyle, es-Salih Eyyûb, ordudaki çeşitli unsurların bir arada var olmalarının mevcut dengenin sürdürülmesi ve rejime olan bağlılığın devamı noktasında hayatî bir unsur olarak görüldüğü Müslüman ülkelerde yaygın olan bir geleneği bozmuş oldu¹⁸.

Suriye'de Es-Salih Eyyûb'un hizmetinde bulunan Harezmliler o zamanlar Müslüman ülkeler arasında Mısır'daki memlûklerininkine eşit bir güce sahip olan tek kuvvet idi. Ancak 1246 yılında Es-Salih Eyyûb'un onları saf dışı bırakması üzerine sultana karşı isyan girişiminde bulundular ve Eyyûbîlerin

¹⁵ B.N. 1702, fol. 359B; 1703, fol. 37B. İbn Asbât, fol. 62B. *Sulûk*, C. 1, s. 300. Ed-Devâdârî, 7, s. 370. *Nucûm*, 6, s. 331. İbn Vasîf, fol. 60A. İbnDokmak, fol. 90A. El-Yafî'î, fol. 110A.

Bu zamanda çok sayıda memlûk edinmek oldukça mümkün idi, zira “gelen Tatarlar doğu ve kuzey bölgelerini fethetti ve Kıpçaklara son derece zalimce davrandılar. Onları öldürdüler, çocuklarını esir edip sattılar ve böylece tacirler de onları (İslam) topraklarına getirdiler...”, İbnDokmak, fol. 93B.

¹⁶ Ed-Devâdârî, 7, s. 470-471. El-Yafî'î, fol. 84B. B.N. 1703, fol. 35B. Huşdaş için bakınız, D. Ayalon, “L'esclavage du Mamlouk”, *Oriental Notes and Studies*, No. 1, Kudüs 1951, s. 29-31.

¹⁷ *Sulûk*, 1, s. 300. Ayrıca bakınız, *Hitat*, 3, s. 384. Ebû'l-Fidâ, s. 179. *Nucûm*, 6, s. 319, 320, 331. İbnDokmak, fol. 90A. İbnAsbât, fol. 62A. El-Safedî, fol. 62A. İbnü'l-Verdî, s. 263.

¹⁸ Aspects No. 1, s. 30-31. Aspects No. 2, s. 207. Saladin, s. 304, *The Emergence*, s. 149, ayrıca bakınız: C. E. Bosworth, *The Ghansids*, Edinburgh, 1963, s. 108.

Baalbek valisi es-Salih İsmail'in telkiniyle birlikte Dımaşk'a saldırdılar. Neticede Harezmliler bir daha asla eski güçlerine sahip olmadı ve nihayet onlar sindirilir sindirilmez, İslam ordularındaki Mısırlı memlûklerin üstünlüğü artık tartışmasız bir hal aldı¹⁹. Mısır'daki yerli halkın Türk memlûklerinin kontrolsüz davranışlarına dair malumat, onların es-Salih Eyyûb'un ordusunda üstün konuma geçtiğine işaret eder, nihayet bu yüzden sultan onları yerli halktan ayırmak, izole etmek zorunda kalmıştır²⁰.

Ordunun terkihiyle ilgili yapılan değişikliklere ek olarak, es-Salih Eyyûb ayrıca hükümet ve yönetim ile ilgili yeni bir takım kurallar ile alakadar oldu. Hayatının sonuna doğru Selahaddin, babadan oğula geçen bir yönetim şekliyle Eyyubî ailesi mensupları tarafından yönetilen otonom emirliklerden mürekkep bir konfederasyon oluşturmaya çalışmıştı. Bu emirlikler, aile üyelerinin yönetimde kendilerine bir pay verilmesi taleplerinin Selahaddin tarafından kabulü ve kendi bölgelerinin onlara paylaşılmasıyla ortaya çıkmışlardı. Selahaddin hem bu konfederasyonun lideri hem de onun kurucu unsuruydu. Böylece o, daha önce Zengiler ve Selçuklular tarafından uygulanan bir metodu takip etmek suretiyle Eyyubî hanedanlığının idarî formunun temelini attı. Selahaddin, varisini Dımaşk hâkimi olarak atarken, kendisi, tüm ülkenin idaresini eline almak ve bu sayede de Suriye'nin Mısır'a tabiiyetine kesinlik kazandırmak için Mısır'da kaldı²¹.

Selahaddin'in ölümünün ardından, I.el-Âdil'den başka Eyyûbîleri birleştirici hiçbir unsur mevcut değildi ve fakat, Selahaddin tarafından uygulamaya konulmaları dolayısıyla Eyyûbî idaresinin temel yapı taşları hala varlığını sürdürüyordu. Hanedan mensuplarının aralarındaki rekabete rağmen, seçkin idarî mevkilerin genellikle Eyyûbî ailesi mensuplarına verilmesinden anlaşıldığı üzere, henüz varlığını koruyan mezkûr teamül onlar arasında rehber olma özelliğini devam ettiriyordu. Onlar ayrıca Eyyûbî kanı dökmekten de imtina ediyorlardı. Benzer şekilde yine Dımaşk'ın Kahire'ye olan sembolik tabiiyetini aynen sürdürüyorlardı²². Ancak es-SalihEyyûb, soğuk ve çıkarıcı

¹⁹ *Sulûk*, 1, s. 324. Ed-Devâdârî, 7, s. 358. El-Makin, s. 156. İbnü'l-Verdî, s. 257. Ebû'l-Fidâ, s. 175. *Nucûm*, 6, s. 325-326. İbnü'l-Cevzî, s. 507. B.N. 1702, fol. 346B-347A.

²⁰ *Sulûk*, 1, s. 301 (editörün notu), s. 340. İbn Vasıf, fol. 59A. B.N. 1703, fol. 67B. Ayrıca bakınız, D. Ayalon, "Le régiment Bahriya dans l'arméemamelouke", *Revue des Études Islamiques*, Paris, 1951, s. 134.

²¹ Saladin, 34-35, 67, 69, 74-75, 80, 85.

²² B.N. 1702, fol. 320B, 326B-329A. El-Safedî, fol. 60A -60B. Ed-Devâdârî, 7, s. 332, 334, 335-338. Bakınız, Saladin, s. 368-469.

karakteri ve de kendisi Mısır tahtına geçmeden önce iç çekişmeler esnasında siyasi anlamda ona sorun çıkaran hanedana mensup rakiplerine karşı düşmanca tavrından dolayı mevcut teamüllere riayet etmedi. O iktidara geldiği zaman rakiplerine karşı verdiği siyasi mücadelede onların kanını dökme noktasında hiç tereddüt etmedi. Nihayet, kendisinin orada bulunmadığı bir sırada kardeşi el-Âdil'in hapisten çıkartılabileceği ve sultan yapılacağından korktuğu için onu öldürttü. Ancak böylece o, daha sonraları memlûk emirlerinin onun kendi oğlu Turanşah'ı tahttan indirecekleri zaman referans alacakları rol modeli de tesis etmiş oldu²³. İbnü'l-Cevzî, önce es-Salih Eyyûb'un kardeşini öldürtmesi ve sonradan da oğlunun yine kendi memlûkleri tarafından katledilmesi arasındaki ilişkiye dair güzel bir tasvir sunar: “[Turanşah'ın] katilleri dört kişiydi... es-Salih Eyyûb Muhsin'e şöyle dedi, 'Zindana, kardeşim el-Âdil'e git ve onu boğmak için yanına birkaç tane memlûk al'... Onlar el-Âdil'e gitti ve onu boğarak öldürdüler. Daha sonra Allah, onun oğlunu yine onların insafına bıraktı, onlar ise kardeşine yaptıkları kadar acımasız bir şekilde saldırarak oğlunu da katlettiler”²⁴.

Es-Salih Eyyûb merkezî kontrolü arttırmak için devletin çoğu seçkin makamını, Eyyûbîlerden ziyade kendisine bağlı olan güvendiği kişilere verdi. Onun güvendiği bu kimseler şahsi olarak kendisine sadık ve onun atamasına tabi olduklarından, Eyyûbî ailesine mensup olanlar gibi taht iddiasında bulunamıyorlardı.

Dımaşk'ı fethinin (1245 Sonbaharı) ardından es-Salih Eyyûb, seleflerinin yaptığı gibi bir hanedan mensubunu atamaktansa, Muineddinİbn Şeyh'i vekili olarak oraya tayin etti. Muineddin Dımaşk'a girdiğinde, ikta tahsisleri ve seçkin mevkilere yapılacak tayinlere ilişkin kararname çıkarmak gibi sultanın görevlerinden pek çoğunu çoktan yerine getirmişti bile²⁵. Muineddin'in ölümünden sonra es-Salih Eyyûb, Dımaşk'taki önemli pozisyonlara ileri gelen görevlileri arasından seçtiği kişileri tayin etmeye

²³ El-Yunûnî, 1, s. 187. El-Makin, s. 157, 159. *Nucûm*, 6, s. 312. İbnü'l-Cevzî, s. 512-513.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, s. 520. Ayrıca bakınız: *Sulûk*, 1, s. 360-361. *Nucûm*, 6, s. 312, 372. El-Makin, s. 152-153, 159. B.N. 1703, fol. 29A; 1702, fol. 336B, 339A-B.

²⁵ Ebu Şâme, Şihabeddin Abdurrahman İsmail, *Teracim Rical el-Karneyn*, ed. İzzet el-Attar el-Hüseynî, Beyrut 1974, C. 6-7 (buradan itibaren-Ebu Şâme), s. 176. *Sulûk*, 1, s. 321. *Nucûm*, C. 6, s. 324. B.N. 1703, fol. 48B, 51A, 51B; 1702, fol. 350B-351A. El-Makin, s. 155-156. El-Zehabî, Muhammad b. Ahmed, *el-İbar fi Haber men Gaber*, ed. el-Muncid, Kuveyt, 1960-1966, C. 5. (buradan itibaren- ez-Zehabî), s. 175-176.

devam etti²⁶. Bunlar arasında Hüsameddin İbnEbî Ali en dikkat çekici olandı²⁷. Es-Salih Eyyûb, sahip olduğu büyük idarî güce ek olarak Suriye’de yerleştirilen ordunun kumandasını da ona verdi.

Es-Salih Eyyûb Suriye, Filistin ve eski Ürdün’de fethettiği yerleri bölgeler halinde ayırdı ve buralara yöneticiler, *Nuvvab*, tayin etti. Bu yöneticiler/valiler, tıpkı Dımaşk valisi gibi doğrudan sultana karşı sorumluydular. Burada kaydetmek gerekir ki, tüm bu düzenlemeler hiç değişmeksizin ya da çok az bir değişikliklerle Memlûk döneminin bir karakteristiği haline de gelecektir²⁸.

Kendisini saraya kapattığı veya askerî seferler için ülkeden ayrıldığından es-Salih Eyyûb Mısır’da idareyi yetkililere bırakmıştı²⁹. Hem Muineddinİbn Şeyh hem de halefi Hüsameddin İbnEbî Ali’nin her ikisi de sultanın başvekili, Naibü’s-Saltana, olarak görev yaptıkları sırada es-Salih Eyyûb’un tüm güvenine nail olmuşlardı, hatta öyle ki, sultan kendi otağında, *el-dehliz es-sultanî*, sırasıyla ikisiyle de yer değiştirecek kadar onlara güvenmişti. Es-Salih Eyyûb’un bunu yapmaktaki amacı ülkede kendi varlığını/ağırlığını açıkça göstermek olmakla beraber, o, bu seçkin adamlarının resmî merasimlere katılmalarına izin verecek kadar ileri gitti. Öyle ki, es-Salih Eyyûb, Muineddin 1244 yılında Filistin’de fetih ordusunun başında bulunduğu sırada sultan otağı ve hazinelerini emrine verecek kadar, aslına bakılırsa “kendi konumunu verecek kadar” ona güvendi³⁰. Hüsameddin 1250 yılında Salihhiyye’de kaldığında ise o “sultanın yetkileri ile donatılmıştı”³¹.

Önceleri es-Salih Eyyûb’un kölesi ve sonra da karısı olan Şecered-Dürr’un konumu, es-Salih’in güvendiği birkaç insana ihsan ettiği muazzam

²⁶ El-Tavaşî Şihabeddin Sultanın Dımaşk kalesindeki naibi olarak atandı (B.N., 1703, fol. 51B; 1702, fol. 350B-351A. El-Yafi’î, fol. 102B. El-Makin, s. 156). Hüsameddin Dımaşk şehri naibi olarak atandı (el-Makin, s. 156). Cemaleddin İbnMatruh Hüsameddin’in yerini aldı (el-Makin, s. 157). Daha sonra Cemaleddinİbn Yağmur aynı göreve atandı (el-Yafi’î, fol. 106B. B.N. 1702, fol. 356B. El-Makin, s. 158).

²⁷ Hüsameddin, zor zamanlarında es-Salih Eyyûb’un yanında kalan birkaç kişiden birisi olması sayesinde onun tam itimadını kazanmıştı. O, es-SalihEyyûb’e olan sadakati yüzünden Ba’albek’te hapsedilmişti. *Nucûm* 6, s. 321, 326. Ed-Devâdârî, 7, s. 359. *Sulûk*, 1, s. 314, 321, 326, 332. B.N. 1702, fol. 322B, 357B; 1703, fol. 22A, 45A, 60A.

²⁸ *Sulûk*, 1, s. 318, 320, 329, 338. El-Makin, s. 149, 156, 157, 158. 1703, fol. 52A. El-Yafi’î, fol. 104A. Saladin, s. 298, 299.

²⁹ *Nucûm* 6, s. 331. *Sulûk*, 1, s. 306-307, 318-319, 321, 330.

³⁰ *Sulûk*, 1, s. 318-319. Ayrıca bakınız: el-Makin, s. 155.

³¹ *Sulûk*, 1, s. 330. Ayrıca bakınız: B.N., 1702, fol. 353A, 354B.

otoritenin en iyi örneğidir. Söylemeye gerek yok ki, Şecered-Dürr'un es-Salih Eyyûb'un devletindeki konumu, kadınların idarî mekanizmada resmi makamlara asla sahip olamadığı gerçeğinden dolayı İslam dünyasındaki nadir istisnalardan biridir. “O, askerî seferler dolayısıyla onun [es-Salih Eyyûb'un] yokluğunda devlet işlerini yürütüyordu. Onun emirlerine itaat ediliyor, buyrukları yerine getiriliyor ve o, Umm Halil şeklindeki mührünü/imzasını kullanıyordu”³². Bu geniş iktidar yetkisine ek olarak o ayrıca “[es-Salih Eyyûb'un] etkili karakterine ve de emir ve memlûklerin durumlarına aşina olduğundan”³³ ordu üzerinde çok yoğun bir nüfuza sahipti.

Es-Salih Eyyûb saray adabına dair, devlet kademesindeki en üst düzey görevlilerden daha alt kademede olan makam sahipleri ile kendisi arasında doğrudan irtibat kurmayı önleyen bazı düzenlemeler yürürlüğe koydu. Bu daha düşük makam sahipleri sultan tarafından kabul edilmiyor, “ancak [Sultan'a iletmek istedikleri] taleplerini saray görevlileri ile müzakere edebiliyor ve o [es-Salih Eyyûb], yazışma ve haberleşme konusunda yetki sahibi kâtipler tarafından doğrulanması halinde bu taleplere onay veriyordu”³⁴.

III.) Es-Salih Eyyûb'un saray düzenlemeleri ve kendisine yakın insanlara yetki bahşetme uygulaması, Selahaddin'in devam etmesi konusunda son derece istekli olduğu sultan, ordu ve bürokrasi arasında doğrudan irtibat kurma kuralıyla baş edemedi. Bu durum, güçlü otoritesi ve etrafına yerleştirdiği memlûk birliklerinin kendisine olan sadakatinden dolayı es-Salih Eyyûb'un kişisel konumu için herhangi bir tehlike arz etmiyordu. Bununla birlikte, onun hastalığının vahim bir noktaya ulaşması, ardından da Frenklerin Mısır baskını (Nisan 1249) dolayısıyla meydana gelen krizin ortasındaki ölümünden sonra, ciddi bir boşluk oluştu ve onun idarî prosedürleri ve ordusunun homojen yapısı, kendi memurlarının/görevlilerinin, oğlu ve aynı zamanda meşru varisi, ancak yalnızca ismen hükümdar olan Turanşah'ı göz ardı ederek devlet işlerinin idaresini ele almalarına imkân sağladı.

Şecered-Dürr, Turanşah'ın babasının tahtına çıkması hususunda ordunun ve ileri gelen görevlilerin desteğini garanti edene değin, es-Salih Eyyûb'un Frenklere karşı verilen savaşın ortasında gerçekleşen ölümünü (Kasım 1249) “gizli tuttu”. Sırrını, es-Salih Eyyûb'un memlûklerinin

³² İbn Vasıf, fol. 64B. Ayrıca bakınız, Dokmak, fol. 92A. *Nucûm* 6, s. 373. Yine bakınız, İbnü'l-Cevzi, s. 514, 515.

³³ *Sîreti'z-Zâhir*, s. 5.

³⁴ *Nucûm* 6, s. 331. Özellikle bakınız, İbnü'l-Cevzi, s. 515. Ayrıca bakınız, 1703, fol. 67A, 74B; 1702, fol. 359B-360A. El-Yafi'i, fol. 109A.

sorumlusu olan et-Tavaşî Cemaleddin Muhsin ile paylaştı. Şecered-Dürri ve et-Tavaşî Muhsin Dimyat'taki garnizonun başkomutanı olan Fahreddin b. Şeyhüşşüyûh'un³⁵ işbirliğine ihtiyaç duyuyordu, zira kriz döneminde orduyu birleştirme gücüne sahip olan kişi o idi, bununla birlikte o memlûk sınıfından değildi³⁶. Fahreddin'in bilgisi dâhilinde, Frenklere karşı koymakla görevlendirilen emirler es-Salih Eyyûb'un hükmüne³⁷ itaat etmeye çağrıldı, bu hüküm onların es-Salih Eyyûb'e ve ondan sonra da oğluna bağlılık yeminini gerekli kılıyor ve "devlet işlerini yürütme salahiyetinin yanı sıra ordunun komuta yetkisini ve *Atabeylik* görevini Fahreddin'e veriyordu"³⁸. Kahire'deki "devlet askerleri ve gönüllüler"³⁹ tarafından edilmesi gereken bağlılık yeminine ilişkin benzer bir hüküm de sultanın Kahire'deki naibi emir Hüsameddin'e iletildi. Kahire'deki bağlılık yemini [merasimi] Mısır'ın baş kadısı Sadreddin Yusuf b. Muhsin ve inşâ divanının sorumlusu, *Kâtib el-İnşa'*, olan Kadı Bahaeddin Zuheyr'in katılımıyla gerçekleşti⁴⁰. Ordu, adlî bürokrasi ve idarî kurumların hepsinin katılımı ve rıza göstermesiyle Fahreddin, sultanın görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye başladı⁴¹.

Kaynaklarımızın tetkiki, Turanşah Mısır'a getirilene kadar es-Salih Eyyûb'un ölümünü gizli tutma konusunda işbirliği yapan insanların karşı çıkarılara sahip iki grup halinde bölündüklerini ortaya koymaktadır. Bu iki hizbin çelişen çıkarları ve Şecered-Dürri'un tercih ettiği eylemin gayri meşru yöntemi Turanşah'ın göreve getirilmesinin öncelikli olarak onu sultan yapanların kişisel çıkarlarına hizmet ettiğine işaret etmektedir. Şecered-Dürri ve et-Tavaşî Cemaleddin Muhsin, es-Salih Eyyûb idaresinin temel yapı taşı

³⁵ Onun tarihi hakkında bakınız, B.N., 1703, fol. 77A; 1702, fol. 340A, 363A. İbnü'l-Cevzî, s. 500. Ed-Devâdârî, 7, s. 359, 374. *Nucûm*, 6, s. 320. İbnü'l-Verdî, s. 258. *Sulûk*, 1, s. 309, 322, 324, 327, 328, 331, 335.

³⁶ B.N., 1702, fol. 362A-B. El-Yafi'î, fol. 110A-B. İbnü'l-Cevzî, s. 514- 515. *Sulûk*, 1, s. 322, 342-343.

³⁷ Bu hükmün, takip eden diğer bazıları gibi, es-Salih Eyyûb'un bir memuru tarafından uydurulmuş olabileceği varsayılabilir. Bakınız: B.N., 1703, fol. 77A. İbnü'l-Verdî, s. 264. *Sulûk*, 1, s. 344, ya da bizzat Şecered-Dürri'un kendisi tarafından. İbnü'l-Cevzî, s. 515. B.N., 1702, fol. 362B, 1703, fol. 76B-77A. *Nucûm*, 6, s. 374.

³⁸ *Sulûk*, 1, s. 343. Ayrıca bakınız: İbnü'l-Verdî, s. 264. B.N., 1703, fol. 76B; 1702, fol. 362B. Eyyûbî idarî sisteminde *Atabekiyye* unvanının hamili hakkında, bakınız el-Kalkaşandî, C. 4, s. 18. Örnekler için bakınız: Saladin, s. 54, 60, 112, 155.

³⁹ Ed-Devâdârî, 7, s. 374. B.N., 1702, fol. 362B; 1703, fol. 76B-77A.

⁴⁰ B.N. 1703, fol. 77A.

⁴¹ A.g.e., 1702, fol. 362A-B. İbnü'l-Cevzî, s. 516. El-Yafi'î, fol. 110A. *Sulak*, 1, s. 343-344, 345. Ed-Devâdârî, 7, s. 375. El-Makin, s. 159.

olan memlûk sistemine aitti. Yukarıda bahsedildiği üzere, Şecered-Dürr devlet işlerinin yürütülmesi konusunda ciddi bir otoriteye sahipken, et-Tavaşî Muhsin de hem memlûk birlikleri hem de es-SalihEyyûb'un maiyetini idare konusunda son derece önemli bir güce sahipti⁴². Her ikisi son sultanın memlûk sisteminin bir parçası olduğu ve muhtemelen, memlûk sisteminin kuralları gereği başa geçen sultanın yeni memlûklerinden birileri ikisinin de yerini alacağından⁴³, onlar Turanşah'ın tahta çıkmasına yardım etme konusuyla oldukça ilgilendiler ki, nitekim böylece yeni sultanın kendilerine bağlı kalmasını garantilemiş olacaklardı. Turanşah'ın dengesiz karakteri ve Mısır'ın politik sistemine dair yetersiz tecrübesi onları daha da cesaretlendirdi.

Şecered-Dürr ve et-Tavaşî Muhsin'in aksine Fahreddin b. Şeyhüşşüyühes-Salih Eyyûb'un siyasi rakibiydi. Es-Salih Eyyûb tahta çıktığından beri Fahreddin zaten –ailesi ve kendi popülaritesi dolayısıyla sahip olduğu güç sayesinde– iktidarı ele geçirme fikriyle iştigaldi. Es-Salih Eyyûb daha önceleri Fahreddin'i tutuklatıp ev hapsine mahkûm etmiş olmasına rağmen, sonradan onun gücünü kendi hâkimiyetini genişletmek için kullanmayı başarmıştı. Fahreddin'i ordusunun başkomutanı olarak atamış ve ona çokça armağanlar bahşetmişti⁴⁴. Lakin ikisi arasında kökleri derinlere inen güvensizlik hala varlığını koruyordu. Bu güvensizlik, es-Salih Eyyûb'un Fahreddin'i Dimyat'ın korumasına atamasıyla iyice ortaya çıktı, zira Frenkler onun ordugâhına saldırdıklarında şehir tüm cephane ve askerî teçhizatıyla beraber onlara terk edilmişti. Es-SalihEyyûb bu yaptığından dolayı Fahreddin'e kin güdüyor ancak onu cezalandırmıyordu, zira zaman “sabretmek ve görmezden gelmekten” başka bir şeye izin vermiyordu. İbnü'l-Furât, es-Salih Eyyûb'un ölmemesi halinde savaş bittiğinde Fahreddin'i mutlaka idam ettireceğini kaydetmektedir⁴⁵.

Fahreddin *Atâbek el-Asâkir* görevine atandığında güvenilir kişiler olarak seçtiği insanlar es-Salih Eyyûb tarafından sürgün edilmişti. Bahaeddin

⁴² B.N., 1702, fol. 362A; 1703, fol. 75B. El-Yafi'î, fol. 110A. *Sulûk*, 1, s. 343.

⁴³ D. Ayalon, “Studies on the Structure of the Mamluk Army”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XV/2, 1953, s. 206-208.

⁴⁴ B.N., 1702, fol. 340, 363A; 1703, fol. 77A, 78B. *Sulûk*, 1, s. 309, 322, 324, 327, 328, 331, 335. *Nucûm*, 6, s. 320. Ed-Devâdârî, 7, s. 359, 374. İbnü'l-Cevzî, s. 500, İbnü'l-Verdî, s. 258.

⁴⁵ İbnü'l-Furât, s. 19. *Sulûk*, 1, s. 336. B.N., 1702, s. 356B. 357A-B; 1703, fol. 63B-64B. İbnAsbât, fol. 62A. Hatıratında IX. Louis'nin Dimyat seferini anlatan De Joinville Fahreddin'in, sultanın öldüğünü düşündüğünden dolayı şehri terk ettiğini iddia etmektedir. Villehardouin ve De Joinville, *Memories of the Crusaders*, çev. F. Marzials, Londra, 1957, s. 175. Ayrıca bakınız: El-Yafi'î, fol. 108B. İbnü'l-Cevzî, s. 513.

Zuheyr, “es-Salih Eyyûb’un kendisine kin gütmesine sebep olan”⁴⁶ bir olaydan dolayı onun tarafından *Kâtib el-İnşa*’ olarak görev yaptığı memuriyetinden atılmıştı ancak Fahreddin onu eski konumuna iade etti. Cemaleddin İbn Matruhise Dimaşk naibi iken es-Salih Eyyûb tarafından görevden alınmıştı, fakat sonradan o Fahreddin ile yakın arkadaş olmuştu⁴⁷. Söylemeye gerek yok ki, her üçü de [mamlûk olmayıp] özgür Müslümanlar idi⁴⁸. Bu durumes-Salih Eyyûb’e bağlı olma hususunda onları, mamlûk sistemine mensup olanlara göre daha az mecbur kılıyordu.

Dolayısıyla hem Şecered-Dürr hem de Cemaleddin Muhsin’in Fahreddin ile anlaşıp Turanşah’ı Hısn-ı Keyfa’dan geri getirmeleri ve Fahreddin’in, mamlûkleri Turanşah aleyhinde kışkırtarak emellerine ulaşma riskine karşı tetikte olmalarında—onlar Fahreddin’in iktidarı ele geçirme niyetinde olduğunu düşündüklerinden— şaşırtıcı bir şey yoktur⁴⁹.

Şecered-Dürr, es-Salih Eyyûb ile eski ilişkisi sayesinde elde ettiği önemli konumuna rağmen Hüsameddin b. Ebî Ali’ye güven duymamış gibi görünüyor, aslına bakılırsa bunun temel sebebi Turanşah’ın Mısır’a getirilmesine ilişkin birkaç olaya da yansıdığı üzere Hüsameddin’in Turanşah’a olan bağlılığıydı. Söz konusu hadiselerden ilki, Hüsameddin’ines-Salih Eyyûb’den, taht için hazırlanabilmesi için Turanşah’ı Hısn-ı Keyfa’dan Mısır’a zamanında getirmesini istemesidir⁵⁰. İkincisi, Hüsameddin’in es-Salih Eyyûb’un ölümünün ardından onu [Turanşah’ı] Mısır’a getirmek için son derece hızlı hareket etmesidir ve onun ulaşı, kendisi tahtı kaybetmesin diye Mısır’a gelmesini teşvik eden bir mektup ile Hısn-ı Keyfa’daki Turanşah’a ulaşan ilk kişi olmuştur. Üçüncüsü ise, sultanın mezkûr hükmünü öğrenmesi üzerine Hüsameddin’in, Turanşah’ın tahta çıkışını Fahreddin’in emellerinden koruyup garanti altına almak için el-Âdil’in on dört yaşındaki oğlu el-Melik el-Mugîs’i hapsedmesidir. Hüsameddin, el-Mugîs’insözde hükümlerini sayesinde Fahreddin’in pratik olarak Mısır’ı yönetebileceğinden endişe

⁴⁶ B.N., 1703, fol. 71B; 1702, fol. 363B. El-Yunûnî, 1, s. 185. *Sulûk*, 1, s. 343.

Onun geçmişi hakkında bakınız: B.N., 1703, fol. 71A-B. El-Yunûnî, 1, s. 184-189.

⁴⁷ B.N., 1702, fol. 362B, 363B; 1703, fol. 72B, 73B, 77A, 78A. *Sulûk*, 1, s. 332, 343-344, 345. İbn Hallikan, 5, s. 302-303. İbnü’l-Verdî, s. 260. El-Yunûnî, 1, s. 198. El-Makin, s. 158.

⁴⁸ B.N., 1703, fol. 6A, 21B, 24A, 82B.

⁴⁹ İbnü’l-Cevzî, s. 515. B.N., 1703, fol. 75B, 77A, 77B, 78A; 1702, fol. 364A. Ed-Devâdârî, 7, s. 373-374.

⁵⁰ *Sulûk*, 1, s. 360. B.N., 1702, fol. 359A-B, 361B-362A, 364A. El-Yafi’î, fol. 98A-B, 113A. İbnü’l-Cevzî, s. 500.

etmişti⁵¹. Son lakin yine aynı derecede öneme sahip bir diğer hadise, Turanşah'ın Hüsameddin'i naiplikten azledişinden sonra dahi, Hüsameddin'in Fâriskur'daki isyancı memlûklere karşı onu savunmasıdır⁵².

Öyle görünüyor ki, Şecered-Dürr ve et-Tavaşî Muhsin Turanşah'ın saltanatı ele geçirmesinde, onun sadık dostu Hüsameddin'in yerine Fahreddin'in bu işin bir parçası olmasını sağlayarak politik bir oyun oynadılar. Bu sayede Turanşah'ın kendilerine olan bağlılık ve bağımlılığını arttırdılar, zira onlar Fahreddin'in arzularını yalnızca dizginleyebilir ancak yok edemezlerdi. Mısır yolunda iken Turanşah, hırslarından korktuğu için Fahreddin'i öldürmeyi planladı. Ancak Frenklerin Mansura yakınlarındaki Müslümanlar üzerine yaptığı ani bir saldırı (9 Şubat 1250) esnasında gerçekleşen Fahreddin'in ölümünü haber almasıyla Turanşah son derece rahatladı. Fahreddin'in ölümü üzerine yeni bir atabey atanmadı ve Şecered-Dürr zaten kontrol etmekte olduğu maliye işlerine ek olarak askeri işleri de üzerine aldı. Verilen malumata göre, Turanşah'ın Mısır'a ulaşmasından hemen önce dahi “devletin bütün işleri Şecered-Dürr tarafından idare ediliyordu”⁵³.

Turanşah Mısır'a geldiği zaman (23 Şubat 1250), idarî işlerle alakalı olarak babasının takip ettiği politikayı benimsedi. Ondan önce babasının yaptığı gibi o da Eyyûbî hanedanından olan rakiplerinden şüphelendi ve tereddüt etmeksizin onları Mısır dışına sürmeye gayret etti. El-Mugîs Fahreddin Ömer b. el-Âdil ve Fetheddin Hasan b. el-Aziz'i Şevbek ve Dimaşk'ta hapsedirdi⁵⁴. Babası tarafından tesis edilen yönetsel ve idarî yapıyı korudu ve kilit pozisyonlara Eyyûbî olmayanları atamaya devam etti. Dimaşk'ta Cemaleddin b. Yağmur'u naip olarak göreve devam ettirdi⁵⁵. Yaklaşık iki ay süresince de Hüsameddin'i Mısır naibi olarak tuttu ancak daha sonra onu azletti ve yerine Cemaleddin Akkuş el-Necîbî'yi atadı⁵⁶. Turanşah ayrıca saray mensuplarının kendi etrafını sarması açısından onu

⁵¹ *Sulûk*, 1, s. 344, 345-346. *Nucûm*, 6, s. 372. B.N., 1703, fol. 77B, 78A, 78B; 1702, 363B.

⁵² A.g.e., 1703, fol. 88B, 90A. *Sulûk*, 1, s. 358.

⁵³ El-Yafi'î, fol. 111A, 113A. *Sulûk*, 1, s. 351, 353. *Hitat*, 3, 385. İbnü'l-Furât, s. 39. İbnü'l-Cevzi, s. 520, İbn Vasîf, fol. 61B. Ed-Devâdârî, 7, s. 382. Ayrıca bakınız: İbn Habib el-Hasan b. Ömer, *Kitab Dürretü'l-Aslâk fi Devletü'l-Etrak*, Bibliothèque Nationale, Ms. Arabe, No. 1719. Cod. Arabe 688 (buradan itibaren- İbn Habib), fol. 3B. Şecered-Dürr'un devlet işlerini idare edişine ilişkin olarak bakınız, İbnü'l-İbrî, Gregoryus Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, ed., Father Anton Salihanî, Beyrut 1890, s. 454.

⁵⁴ B.N., 1703, fol. 93B. İbnHallikan, 5, s. 178. *Sulûk*, 1, s. 358. *Nucûm*, 6, s. 312.

⁵⁵ *Sulûk*, 1, s. 352. B.N. 1703, fol. 81A.

⁵⁶ *Sulûk*, 1, s. 354, 358. B.N. 1703, fol. 84A, 88B, 1702, fol. 372A-B.

geride bırakarak babasının, görevlilerin yetkilerini genişletme yöntemini benimsedi. İlgili bir yorumda şöyle deniliyor, “O babasının yaptığından da daha fazla halktan uzak kaldı”⁵⁷.

Kendisinden önce es-Salih Eyyûb’un yaptığı gibi Turanşah da kendi güvendiği kişileri yönetim kadrosuna dâhil etmek suretiyle gücünü arttırmaya çalıştı⁵⁸. Daha yaşlı olanları geride bırakarak askeriyedeki genç emirleri terfi ettirdi. Ancak Turanşah babasının sahip olduğu siyasi bilgelikten yoksundu, nitekim o, babasının tesis ettiği siyasî ve askerî güçlerin onun güvendiği kişilerin ellerinde toplanmasını sağlayan yeni idarî model neticesinde ortaya çıkan değişikliklerin sonuçlarını kestirme noktasında başarısız oldu. Öyle ki, es-Salih Eyyûb önceki idarenin güç merkezlerini tedricen ve tedbirliliği bir şekilde nasıl yok edeceğini bilirken, Frenklere karşı yapılan savaş biter bitmez Turanşah tecrübeli ordu emirlerini ve önceki yönetime mensup insanları azletmeye koyuldu: “O, daha en başta devletini kurmak istedi... Babası ise devleti içerisinde yeni bir düzen kurmak istemiş ve bunu son derece yavaş ve oldukça uzun bir zamana yayarak yapmıştı”⁵⁹.

Şecered-Dürr onun planlarını önceden kestirebildiği, yok sayabildiği ya da –muhtemelen– bertaraf edebildiğinden, Turanşah faaliyetlerini ancak o ve tecrübeli Bahrî emirlere karşı yaptığı çocukça tehditler sayesinde gerçekleştirebiliyordu⁶⁰. Turanşah’ın, tehditlerini gerçekleştirebilecek kadar büyük bir dert olmadığını söylemeye gerek yok, zira hem hazine hem de ordu Şecered-Dürr’un kontrolündeydi. Turanşah Fâriskur’daki ordugâhındayken Şecered-Dürr’un kıskırttığı Bahrî emirler tarafından öldürüldüğünde (5 Mayıs 1250’de) kendi memlûk birliğini tesis etmeyi başarabilmiş değildi⁶¹. Bununla birlikte öyle anlaşılıyor ki, Turanşah’ın tutumu idarî ve askerî kadroları kendisine gücendirmiş olmasına rağmen, bu durum Mısır’daki Eyyûbî hâkimiyetinin nihayeti için yeterli gerekçeyi teşkil etmemişti. Öyle ki, kendilerine benzer şekilde davranıp yöneten Eyyûbî idarecileri zaten

⁵⁷ *Sulûk*, 1, s. 359. *Nucûm*, 6, s. 370.

⁵⁸ *Sulûk*, 1, s. 359. Ed-Devâdârî, 7, s. 382. İbn Vasıf, fol. 61B. B.N., 1703, fol. 87B-88A.

⁵⁹ B.N., 1703, fol. 89A; 1702, fol. 371B. İbnDokmak, fol. 88B-89A.

⁶⁰ Turanşah sarhoş olduğunda, her birini Bahrî emirlerden biri farz ederek ve aynı şeyi babasının memlûk emirlerinin hepsine yapabileceğini ima ederek kılıcıyla birlikte mumları kesip atıyordu (El-Yafî’î, fol. 113A).

⁶¹ Katledilmesinin ardından Turanşah’ın kişisel hizmetlileri ve maiyetinin yanı sıra sayıları elli kişiyi bulan memlûk koruma birliğine, *Halka*, (B.N., 1702, fol. 364B; 1703, fol. 79A, 90A) mensup askerler de kaçıp gittiler (İbnü’l-Furât, s. 42. B.N., 1703, fol. 91A. El-Makîn, s. 160. Ebu Şâme, s. 185, İbn Vasıf, fol. 61B).

mevcuttu; aslında bu yöneticiler idareden el de çektiliyordu ancak bunu yapanlar yine Eyyûbîlere mensup başka yöneticilerdi. Dahası bu tarz yer değişimleri bizzat Eyyûbîlerin yardım ve teşviki ile gerçekleşmişti. Örneğin es-Salih Eyyûb, el-Kamil'in memlûkleri olan Kamiliyye ve Kerek valisi el-Nasır Davud arasındaki işbirliğinin neticesinde, kardeşi el-Âdil'in yerine geçerek Mısır'ın yönetimini alması için davet edilmişti⁶². Bu örnek es-Salih Eyyûb'un yeni yönetim tarzının [geleneksel] Eyyûbî idarî modelinin yavaş yavaş ortadan kalkmasının yolunu açtığına; Turanşah'ın yönetiminin ise, henüz o Mısır'a gelmeden önce başlayan süreç için bir katalizör görevi gördüğüne işaret etmektedir. Es-Salih Eyyûb'un Mısır'a vardığında mevcut olan şartlar Turanşah'ın geldiği sırada var olanlardan farklıydı. Es-Salih Eyyûb Mısır'da, Selahaddin tarafından tesis edilen yönetim şeklinin devam ettirilmesine dayanan dengeli bir idarî sistem bulmuşken, Turanşah, es-Salih Eyyûb zamanında elde ettikleri ayrıcalıkları korumaya hevesli, idarî ve askerî kimliğe sahip kimseleri kapsayan belirgin bir koalisyon ile karşılaşmıştı.

Es-Salih Eyyûb'un Mısır'da uygulamaya koyduğu yeni yönetim tarzının Eyyûbîlerin iktidarlarını kaybetmesine sebep teşkil eden temel unsur olarak vazife gördüğüne ilişkin bir başka delil Mısır'daki memlûk isyanını takip eden süreç zarfında Dımaşk'ta bulunabilir. Öyle ki, es-Salih Eyyûb'un kurduğu yeni idarî sistem yüzünden Suriye'deki Eyyûbî hâkimiyeti zayıflamıştı. Daha önce bahsi geçtiği üzere, es-Salih Eyyûb Suriye eyaletlerine Eyyubî ailesinden olmayıp doğrudan kendisine karşı sorumlu bulunan yöneticiler atadı ve ayrıca Salihîyye adlı memlûk ordusunu da orada konuşlandırdı. Tüm bunlar Dımaşk'ı Mısır'daki memlûk isyanıyla özdeşleştirebilirdi. Ancak, Dımaşk'taki yetkililer isyancıları tanımayı reddetti ve Turanşah'ın ölümünün öğrenilmesi üzerine, Dımaşk'ın, bir diğer Eyyûbî meliki olan en-Nasır Selahaddin Yusuf'u tanınmasını sağladılar⁶³.

Söz konusu bu dönem süresince Dımaşk'ta süregiden şartlar geleneksel Eyyûbî idarî modelini es-Salih Eyyûb'un Mısır'da tesis ettiği modelden daha fazla nihayete yaklaştırmış olmalı. Dımaşk ordusu heterojen bir yapıya sahipti ve henüz Kaymeriyye'den kalabalık bir Kürt emirler grubunu içerisinde barındırmaktaydı. Bahsi geçtiği üzere, bu askeri yapı Eyyubî ordularının karakteristik dengesini garanti ediyor ve Eyyûbî hanedanının hâkimiyetinin

⁶² *Sulûk*, 1, s. 357-359, karşılaştırma: İbnDokmak, fol. 86B-87A. El-Makîn, s. 148. B.N., 1702, fol. 352B.

⁶³ B.N., 1703, fol. 93B. Ebû'l-Fidâ, s. 183, Ed-Devâdârî, 7, s. 385- 386. *Sulûk*, 1, s. 366-367.

devamı hususunda güçlü ihtimali sağlıyordu. Mısır'daki durumun aksine, Turanşah Dımaşk hazinesi üzerindeki doğrudan hâkimiyetini devam ettirdi, neticede de hem idarî hem de askerî desteğe sahip oldu⁶⁴. Mısır'a gelişinden önce Turanşah Dımaşk yönetimine çeşitli imtiyazlar bahşetti ve tamamı 300.000 dinar olan Dımaşk hazinesindeki tüm parayı, Kerek'ten gönderilmesini zorunlu kıldığı daha fazla parayı da ekleyerek, Dımaşk'ın ordu emirleri arasında dağıttı⁶⁵. Turanşah Mısır'a ulaştığında, Eyyübî hâkimiyeti için Selahaddin tarafından uygulamaya konan pragmatik politika zaten nihayete ermiş durumdaydı. Eyyübîler açısından üzücü olan, Turanşah'ın benimsediği yönetme biçiminin eski Eyyübî düzenini restore etmeye değil, onun yerine babasının idari modelini benimseyerek kişisel hâkimiyetini sağlamlaştırmaya yönelik olmasıydı. Bu yüzden, Eyyübîlerin ortadan kalkışı artık bir zaman meselesiydi ve nihayet zaman, memlûklerin Mansura savaşında Frenklere karşı kazandıkları zaferi müteakip uygun hale geldi⁶⁶.

IV.) Memlûklerin Mansura savaşında Frenklere karşı kazandıkları, yani bir Eyyübî sultanının yokluğuna rağmen kazanılan zafer Memlûklere yalnızca geleneksel "İslam'ın savunucuları" unvanını değil, aynı zamanda es-Salih Eyyüb'un Mısır'da uygulamaya koyduğu idarî modeli sürdürmeye yönelik istekleri için manevi bir temel de sağlamış oldu. Bu durum, kilit konumların Salihîyye'ye mensup güç odaklarının ellerinde, daha doğrusu Şecerred-Dürr ve Bahriyye'ninkilerde kalmasının zeminini oluşturdu. Nihayet yine bu hal, konumları ile alakalı olarak Turanşah'a karşı verdikleri mücadeledeki tutum ve daha sonra kendi elleriyle Turanşah'ı katletmeleri vasıtasıyla açık bir şekilde ortaya konmuştur: "O [Turanşah] sağ salim bir hale eriştiğinde, her şeyi kesip atacaktır... nihayetinde Salihîyye Devletinin sonunu getirecek"⁶⁷.

Aynı düşünce dolayısıyla, Bahriyye sultan olarak Şecerred-Dürr'u seçti⁶⁸. Onun dönemi şeklen es-Salih Eyyüb devrinin devamı olarak sembolize

⁶⁴ B.N., 1702, s. 374A-B; 1703, fol. 81A, 98B-99A. El-Yafi'î, fol. 114A. Ed-Devâdârî, 7, s. 385-386. *Sulûk*, 1, s. 366. El-Makîn, s. 159-160. İbnü'l-İbrî, s. 354, el-Yunûnî, 1, s. 55.

⁶⁵ B.N., 1702, fol. 366A-B, 370A; 1703, fol. 79B, 81A. El-Yafi'î, fol. 110B, 112B. İbnü'l-Cevzî, s. 514, 516. *Sulûk*, 1, s. 352.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, s. 517. *Sulûk*, 366-367. *Hitat*, 3, s. 385. Ed-Devâdârî, 7, s. 376.

⁶⁷ Siretü'z-Zahir, s. 4.

⁶⁸ Onun sultanlığa çıkışının ilan şekli son derece olağandışıdır. Onun tahta yükseliş şekli ile Aybek el-Türkmânî'ninkini karşılaştırmak için bakınız (B.N., 1702, fol. 376A; 1703, fol. 113A) ve el-Eşref Musa'nınki ile bir kıyas için bakınız (İbnDokmak, fol. 92B-94A). Onun sultanlığına karşı Müslümanların tepkisi için bakınız: İbn Vasıf, fol. 62B. El-Yafi'î, fol. 115A. B.N., 1702, fol. 373A; 1703, fol. 21A, 91B, 97B. *Nucûm*, 6, s. 379.

edilir. Şecerred-Dürr Salihyye [krallığını] devletini, es-Salih Eyyûb'un yönetmeyi tercih ettiği şeklin aynısıyla nasıl idare edeceğini biliyordu. Es-Salih Eyyûb kendi yokluğunda onun devleti idare etmesine vaktiyle zaten onay vermişti, dolayısıyla sultanlığa yükselişi geçmişteki resmi pozisyonunun doğrudan devamından başka bir şey değildi⁶⁹. Es-Salih Eyyûb oğlu Halil'in annesi olması dolayısıyla kendi yokluğu süresince idareyi Şecerred-Dürr'un ele almasına izin verdiğinden, memlûkler onun es-Salih Eyyûb ile olan aile bağıni hâkimiyet döneminin devamlılığını sembolize etmek için kullandı⁷⁰.

Şecerred-Dürr'un, kendisi ve Bahriyye-Cemdâriyye memlûkleri arasındaki anlaşmaya istinaden sultanlık makamına yükselmesi aslında uzun vadede memlûklerin idareyi ele alacağı anlamına geliyordu, zira kadın bir hükümdar *Atâbek el-Asâkir*'in yardımcı hükümdarlığını gerekli kılan İslam idarî geleneğine yabancı bir düşünceydi. Şecerred-Dürr ve memlûkler arasındaki anlaşma bu yüzden *Atâbek el-Asâkir*'in rolünün yeni bir tezahürünü beraberinde getirdi ve sultana sadakat yeminini de kapsamı içerisine aldı. Böyle bir yemin *Atabekiyye*'nin resmî statüsünü Sultanlığinkıyla eşit hale getirdi.

Yönetimde ordunun payı olduğuna işaret eden *Atabekiyye* makamının bu [yeni] resmî durumu zamanı geldiğinde herhangi bir siyasi kriz olmaksızın sultanlığın, memlûk olan bir kişiye geçmesine imkân sunan bir zamana zemin hazırlayabilirdi. Dolayısıyla bu hassas geçiş döneminde *Atâbek el-Asâkir*'in seçimi hususunda özel bir dikkat gerekiyordu. Oldukça açık olduğu üzere, tek bir federatif önderliğe sahip olmaları halinde *Atâbek el-Asâkir*lik görevi ileri gelen Bahriyye ve Cemdâriyye emirlerinden birisi için son derece uygun olurdu. Öne çıkan emirler Fariseddin Aktay⁷¹, Rükneddin Baybars el-Bundukdârî⁷², Seyfeddin Balabân er-Reşîdî ve Şemseddin Sungur er-Rumî⁷³ olup, bu isimlerin tamamı “sultan olmayı çok arzu ediyor” ve fakat “kendi aralarında çarpışmaktan korktuklarından”⁷⁴ bu pozisyonu üstlenmekten imtina ediyorlardı. Bu yüzden, söz konusu makam kendileri için müsait durumda olup ele geçirme fırsatı ortadan kalkmasın diye onlar *Atabekiyye* görevi için zayıf bir aday seçme hususunda istekliydiler. Görev ilk olarak

⁶⁹ B.N., 1702, fol. 373A. Siretü'z-Zahir, s. 5.

⁷⁰ El-Yafi'î, fol. 114A. *Sulûk*, 1, s. 362. İbnAsbât, fol. 64B.

⁷¹ Geçmişle ilgili olarak bakınız: El-Yafi'î, fol. 124B.

⁷² O, Cemdâriyye birliğinin komutanıydı. Geçmişle ilgili olarak bakınız; *Nucûm*, 7, s. 34, vd.

⁷³ el-Yunûnî, 1, s. 55.

⁷⁴ Aynı yer.

Hüsameddin İbnEbî Ali'ye teklif edildi ve o derhal bunu reddetti, daha sonra ise teklif et-Tavaşî Şihabeddin el-Kebîr'e götürüldü ancak o da bu teklifi reddetti. Yine kendisine teklif götürülen fakat reddedenlerden bir diğeri Emir Hastürk el-Kebir idi. Teklif götürülen dördüncü ve son kişi ise İzzeddin Aybek et-Türkmânî oldu.

Emir seçiminde adayları olması için gözler Hüsameddin'e döndüğünde, bu seçimi yapanlar devlet içerisindeki hiç kimsenin es-Salih Eyyûb dönemini ondan daha iyi temsil edemeyeceğini iddia ediyordu. Aslında bu resmî iddia kısmen doğrudu ancak ileri gelen bir emir olmasına rağmen Hüsameddin zayıf birisiydi. Hüsameddin *Atabeylik* kendisine teklif edildiğinde hiçbir idarî güce sahip değildi, zira Turanşah katledilmeden yaklaşık bir ay kadar önce onu *Niyabetü's-Saltana* makamından azletmişti⁷⁵. Dahası o özgür doğmuş bir Kürt emir idi, bu da çoğunluğu Türk memlûklerden müteşekkil bir orduda onun konumunun son derece hassas ve kırılabilir olduğu anlamına geliyordu. Salihîye ordusundaki Kürt emirlerin hassas durumlarıyla alakalı pek çok örnek mevcuttur. Hüsameddin'in de dâhil olduğu Kürt emirler Bahriyye ve Cemdâriyye memlûkleri karşısındaki zayıflıklarından dolayı Turanşah'ın katli hadisesinde onu savunmaktan çekiniyorlardı. 11 Temmuz 1250 tarihinde Salihîye grubundan olan memlûk emirleri Mısır'ı Eyyûbî yanlılarından temizlemek için bazı Kürt emirlerin tutuklanmasını emretti. Hüsameddin tutuklanacağından korktuğu için son derece endişeliydi ve fakat onun bu işten zarar görmeyeceği konusunda kendisine teminat vermesi için özel ulaklar gönderildi⁷⁶.

Mezkûr konum kendisine teklif edilen diğer iki emir Şihabeddin ve Hastürk'ün her ikisi de Tavaşîye emirleri, bir diğer ifadeyle artık dağılmış olan bir birliğin emirleriydi⁷⁷. Bu ikisinin Bahriyye ve Cemdâriyye'ye ait olmadıkları, 3 Eylül 1250 tarihinde Sanih'te vuku bulan ve en-Nasır Yusuf'un liderlik ettiği Eyyûbî memlûkler ile karşı karşıya geldiği zaman, onların memlûkler için savaşma konusunda hevesli olmamalarından açıkça anlaşılmaktadır⁷⁸. Nitekim emirler tarafından seçilen kişi İzzeddin Aybek et-

⁷⁵ B.N., 1703, fol. 91A-B, 1702, fol. 373A, 375B-376A.

⁷⁶ B.N., 1703, fol. 88B, 90A, 94B.

⁷⁷ D. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. XV/3, 1953, s. 464.

⁷⁸ B.N., 1703, fol. 96B; 1702, fol. 374B-375A. El-Yafî'î, fol. 114B. Baybars el-Mansûrî, Rükneddin el-Devâdâr. *el-Tuhfet el-Mulûkiyye fî el-Devlet el-Türkiyye*, Avusturya Milli Kütüphanesi, Flügel, Ms. 904. (buradan itibaren Tuhfe). Fol. 4B, 5A.

Türkmânî olmuştur, zira o “ileri gelen emirlerden biri” olmaktan ziyade “orta-düzy/derece emirlerden biri” siydi⁷⁹.

İzzeddin Aybek Mayıs-Ağustos 1250 arasında yani yaklaşık üç ay kadar *Atâbek el-Asâkir* olarak görev yaptı. 22 Temmuz tarihinde, Nasır Yusuf'un Cemaleddin İbn Yağmur ve Kaymeriyye'nin davetiyle Dımaşk'a girdiği ve onun şehre girişinin ardından Salihîyye grubuna mensup memlûk emirlerinin tutuklanarak mahkûm edildiğine dair haberler Kahire'ye ulaştı. Ancak Bahriyye ve Cemdâriyye emirleri, sultanlığın bir kadına verilmiş olması dolayısıyla Dımaşk'ın Mısır'dan ayrılması gerektiğine izafeten yönetme hakkının kendilerine ait olduğuna dair hiçbir şüphe taşımıyorlardı⁸⁰. Bu nedenle onlar, kendisini *Atabey* yaptıkları aynı sebep dolayısıyla Aybek et-Türkmânî'yi sultan seçtiler – onu sultan yapanlar doğru zaman geldiğinde Aybek'i tahtan indirmenin kolay olacağı düşüncesindeydi. “Öyle ki onlar şöyle dedi, bu kişiyi istediğimiz zaman hâl edebileceğiz, çünkü o güçsüz ve orta-düzy/derece emirlerden birisi”⁸¹.

Aybek et-Türkmânî beş gündür sultan bulunmaktaydı. Culus törenini takip eden gün, Memlûk emirleri es-Salih Eyyûb'un devletinin Suriye eyaletlerinin sadakatının tam olarak garanti edilmediği ve Dımaşk'ın Mısır'dan ayrılmasının münferit bir olay olmadığını idrak ettiler. Kerek'teki *Naibü's-Saltana* [saltanat naibi] et-Tavaşî Bedreddin es-Sevâbî Kerek ve Şevbek'in idaresini on dört yaşındaki Eyyûbî meliki el-Mugîs Fahreddin Ömer b. el-Âdil adına elinde bulundurmaktaydı. Bir diğer Eyyûbî meliki olan ve Mısır'daki bir ikta karşılığında es-Subeybe'yies-Salih Eyyûb'e veren el-Melik es-Said İbn el-Melik el-Aziz Turanşah'ın öldürüldüğünü öğrenince hazineyi Gazze'den taşıdı ve es-Subeybe'ye kaçtı. Kısa bir direnişin ardından es-Nasır Yusuf Baalbek, Aclun, Şarkad ve Şemîmîs'i ele geçirdi⁸². Bu olaylar göstermektedir ki, “Mısır'daki problem süre giderken, herkes bir başkasıyla

⁷⁹ El-Yunûnî, 1, s. 55. Ayrıca bakınız: İbn Habîb, fol. 1A, 10B. Ez-Zehbî, 5, s. 222. *Nucûm*, 7, s. 4. Ayrıca Bahrî Memlûklerin Aybek hakkında Sultanü'r-Rum demelerine ilişkin olarak bakınız, *Sulûk*, 1, s. 393.

⁸⁰ B.N., 1703, fol. 93A-B, 94A; 1702, fol. 374A-B, 375A-B, 376A. El-Yafî'î, fol. 115A-114B. İbnü'l-Cevzî, s. 518. İbnü'l-Verdî, s. 268, Ebû'l-Fidâ, s. 183. Ed-Devâdârî, 8, s. 13.

⁸¹ El-Yunûnî, 1, s. 55.

⁸² El-Yafî'î, fol. 104A, 114B, 115A. B.N., 1702, fol. 374B, 375A, 376A, B, 1703, fol. 94A, 95B. El-Makîn, s. 161. Ebû'l-Fidâ, s. 182, 183. İbnü'l-Verdî, s. 268. İbnü'l-Cevzî, s. 508, 518.

(memleketin) bir bölümü üzerinde hâkim olma mücadelesi verdiği için ülkede bir çekişme hali hüküm sürmekteydi”⁸³.

En-Nasır Yusuf’un liderliği altında gittikçe daha da büyüyen Eyyûbî yanlısı grubun oluşturduğu tehditten dolayı, Memlûk emirleri Aybek et-Türkmânî’yi yeniden *Atabeyliğe* atadı ve el-Kamil’in torununun oğlu olan on yaşındaki el-Melik el-Eşref Muzafferiddin Musa İbn Yusuf İbn el-Mesud’u tahta çıkardılar. Ancak tüm muhtemel adaylar arasında el-Eşref Musa’nın seçilmesinden anlaşılıyor ki, Bahriyye ve Cemdâriyye emirleri bu Eyyûbî Sultanlığını geçici ancak gerekli bir şerh olarak görmekteydiler, zira bu sayede sultanlığa uzayan yolun kendileri için açık kalmasını sağlıyorlardı. El-Eşref Musa el-Kamil’in torununun oğlu olmasına rağmen, onun Mısır tahtına yönelik iddiası el-Mugîs Ömer İbnel-Âdil’inkinden çok daha zayıftı. Ömer, el-Âdil’in oğlu olduğundan taht için meşru bir hakka sahipti çünkü babası, es-Salih Eyyûb tarafından hâl edilmişti. El-Mugîs Salihîyye memlûkleri tarafından Şevbek’te hapis tutulduğundan, memlûklerin seçiminin ondan yana olması son derece mümkün ve kolay olabilirdi⁸⁴. Ancak El-Mugîs’e nazaran el-Eşref Musa’nın tercih edilmesi memlûklerin, sultan olması için, yönetimdeki iddiası doğru zaman geldiğinde tahtın indirilmesini kolaylaştıracak kadar zayıf olan bir Eyyûbî melikini seçmek istemesinden ileri geliyor olmalıdır. Dahası el-Eşref Musa’nın sultanlığa yükselişi Eyyûbî yanlısı grubun içerisindeki çeşitli hizipleri muhtemelen memnun etmemiştir, zira onların memlûklere karşı bir araya gelişi büyük oranda kişisel ve pragmatik ihtiraslarından kaynaklanıyordu. Eyaletlerin Mısır’dan ayrılmayı tercih etmesi ise ordudaki emirlerin, Mısırlı Bahriyye ve Cemdâriyye’nin üstünlüğüne karşı pozisyonlarını koruma isteklerinden ileri geliyordu. Asker ve komutanları Kürtler olan Dımaşklı Kaymeriyye birliği Halep’in Eyyûbî valisi en-Nasır Yusuf’tan Dımaşk’ı da yönetmesini istediler, öyle ki bunu istemelerinin nedeni geleneksel Eyyûbî idarî sistemi içerisinde Kürtlerin durumunun müdafaa edilmesinden başka bir şey değildi: “Kaymeriyye birliği şöyle dedi: Mülklerimiz için savaşmayı durdurmayacağız. Onların kastettiği şey ise

⁸³ El-Yafî’î, fol. 114B. B.N., 1702, fol.374B-375A, 376A-B. El-Makîn, s. 161. Ebû’l-Fidâ, s. 182. İbnü’l-Verdî, s. 268.

⁸⁴ El-Yafî’î, fol. 114B. B.N., 1702, fol.374B-375A, 376A-B. El-Makîn, s. 161. Ebû’l-Fidâ, s. 182. İbnü’l-Verdî, s. 268.

açıkça anlaşılıyordu, yani onlar ‘onun [en-Nasır Yusuf] hâkimiyetini kabul etmek’ değil yalnızca kendi mülkleri için savaşmasını istiyorlardı”⁸⁵.

Turanşah’ın öldürülmesinin ardından, Kerek ve Şevbek eyaletleri, vaktiyle es-Salih Eyyûb’un saltanat naibi (*Naibü’s-Saltana*) de olan, küçük Eyyûbî meliki el-Mugîs Ömer İbnel-Âdil’i temsilen Bedreddin es-Sevâbî tarafından yönetilmekteydi⁸⁶. Şayet Eyyûbî idaresine sadakat Kerek ve Şevbek’teki Salihîye ordusunun temel endişesi olsaydı, onlar Mısırlı memlûklere karşı en-Nasır Yusuf liderliğinde verilen mücadelede gerçek bir rol üstlenmek suretiyle Eyyûbîlere katılırlardı.

Eyyûbî soyuna duyulan sevginin memlûkler Mısır’da iktidara gelmeden çok önce tükenmiş olması bir değer ifade etmez. Selahaddin döneminde İslam’ın muhafızları olarak Eyyûbîlerin kazandığı şan ve şeref varisleri zamanında, onlar iktidar için birbirlerini yediklerinden kaybolup gitti. Bu savaş o kadar ileriye gitti ki, onların bazıları, hem ulema hem de ulemadan olmayan Müslümanların tüm itirazlarına rağmen kendi kardeşlerine karşı İslam düşmanlarıyla iş birliği içine girdiler⁸⁷. Dahası Eyyûbîlerin kendileri sahip oldukları İslam’ın muhafızları imajını kaybetme hususunda Selahaddin’den çok daha az endişeliydi. Bu durum, Selahaddin zamanındaki yapım çalışmalarıyla kıyaslandığında, Eyyûbîlerin Mısır’ı kaybetmelerine yakın dönemde inşa ettikleri yeni dinî yapıların sayısındaki önemli azalma sayesinde de açıkça görülmektedir⁸⁸.

El-Eşref Musa’nın sultan olarak tahta çıkışı, Bahriyye-Cemdâriyye emirlerinin yardımcı idarecilerine karşı olan tutumlarıyla oldukça uygundur. İbnVâsıl Mısır’dan ayrılan eyaletler ve el-Eşref Musa’nın sultanlığa yükselişinin aynı zamana denk gelmesinden bahsederken, memlûk emirlerinin bir Eyyûbînin tahta çıkmasını sağlayan karar verici unsur olduğuna hiç dikkat çekmez. Bunun yerine o, bir Eyyûbînin sultan olarak tahta çıkışındaki belirleyici amilin Bahriyye-Cemdâriyye emirlerinin yeni sultan Aybek üzerindeki nüfuzlarını kaybetme korkusu olduğuna vurgu yapar. Onlar, küçük bir Eyyûbî melikini tahta çıkarmakla, “onun yalnızca sultan unvanına sahip

⁸⁵ B.N., 1703, fol. 98B. Ayrıca bakınız: El-Makîn, s. 161. El-Yunûnî, 2, s. 366.

⁸⁶ B.N., 1703, fol. 93B; 93B; 1702, fol. 381A. El-Yafî’î, fol. 116A. El-Makîn, s. 161. *Sulûk*, 1, s. 372.

⁸⁷ Bakınız; *Sulûk*, 1, s. 264, 299, 303-304, 315, 317. El-Yafî’î, fol. 85A, 94A. İbnAsbât, fol. 58A, 59A. Ebû’l-Fidâ, s. 141, 159, 172. Ed-Devâdârî, 7, s. 292-293, 347, 351-353.

⁸⁸ I. R. Lapidus, "Ayyubids Religious Policy and Development of the Schools of Law in Cairo", in *Colloque International sur l’Histoire du Caire*, Mart-Nisan, 1969, s. 283-284.

olmasını, kendilerinin ise hükmederek dünyayı onun adına silip süpürmelerini” amaçlamışlardı⁸⁹. Gelecekte böyle bir sultanı tahttan indirmek kolay bir iş olacaktı, zira daha küçük olduğundan onun saltanatı büyük oranda Bahriyye ve Cemdâriyye emirlerinin desteğine dayanmaktaydı.

Bahriyye ve Cemdâriyye emirlerinin iktidarı ele geçirebilme hususundaki özgüvenleri, es-Salih Eyyûb’un memlûk ordusunun tüm İslam âleminin bu dönemdeki en güçlü ordusu olmasından kaynaklanıyordu. Onların bu güveni Turanşah’ın öldürülmesinin ardından *Atabeylik* ve Sultanlık makamlarının adaylarına ilişkin verdikleri kararlar sayesinde açıkça ortaya konmuştur. Bu kararları veren kurulun Sultanlık ve *Atabeylik* yapması için üzerinde anlaşmaya vardığı herkes yani Şecered-Dürr, Aybek et-Türkmânî ve el-Eşref Musa geçici adaylar olarak dikkate alınıyorlardı. Şecered-Dürr yalnızca geçici bir süre sultan olabilirdi, çünkü kadın bir hükümdar *Atabek el-Asakir*’in yardımcılığını gerektiren İslam idarî geleneği içerisinde alışılmamış bir durumdu. Aybek et-Türkmânî ise *Atabeylik* ve Sultanlık için, zamanı gelince bulunduğu pozisyondan kolayca el çektilmesine mani teşkil etmeyecek büyük bir askerî gücünün bulunmayışından dolayı aday gösterilmişti. El-Eşref Musa’nın seçimine gelince, onun sultanlığı gerçekte zayıf ve geçici olduğundan, sadece tahta yönelik Eyyûbî iddialarının kabul edildiğine dair bir razı oluş gibi görünüyor. Kendisi küçük yaşta ve tahta yönelik iddiası son derece uzak bir ihtimal olduğundan, el-Eşref Musa’nın saltanatı gerçek anlamda ve büyük oranda Bahriyye ve Cemdâriyye emirlerinin desteğine dayanıyordu.

Turanşah’ın öldürülmesinden hemen sonra tek bir liderlik altında birleşemedikleri ve bundan dolayı da siyasi belirsizlik çözülene kadar bu mesele üzerinde bir karara varmaktan kaçındıklarından Bahriyye ve Cemdâriyye emirleri bizzat kendileri iktidara gelmekten imtina ettiler. 3 Şubat 1251 tarihinde yapılan Kura Savaşında Memlûklerin en-Nasır Yusuf’a karşı kazandıkları zaferin ardından, Mısır hâkimiyetinin Eyyûbîlerin elinden çıkıp Memlûklerinkine geçiş sürecinde artık herhangi bir sorunla karşılaşmadı.

V.) Kura Savaşında Memlûklerin kazandığı zafer Eyyûbîlerin Mısır’a hâkim olma mücadelelerinin nihayetine işaret eder⁹⁰. Bu savaştan sonra,

⁸⁹ B.N., 1702, fol. 376B. Ayrıca bakınız: 1703, fol. 96A. İbn Vasıf, fol. 62B, 63A. İbnDokmak, fol. 94A. *Sulûk*, 1, s. 384.

⁹⁰ B.N. 1702, fol. 382B-383B; 1703, fol. 104A-105B, 106B, 107A, 109A, 111B. El-Makîn, s. 162-3, İbnü’l-Cevzî, s. 519.

halifenin aracılığıyla 8 Nisan 1253 tarihinde Memlûkler ve en-Nasır Yusuf arasında, halifenin Memlûklerin Mısır'daki siyasi statüsünü ve en-Nasır Yusuf'un da onların askerî üstünlüğünü tanıdığı bir anlaşma imzalandı. Öyle ki, bu anlaşmanın ardından Şevbek'in yeniden Mısır hâkimiyeti altına girişi ve Eyyûbî Hama valisinin, kızının Mısır Bahriyye komutanı Aktay ile evlenmesine rıza göstermesi Mısır Memlûklerinin güçlü pozisyonlarının tanındığına dair işaretlerdir.⁹¹

Bundan dolayı takip eden aşamada, devlet işlerini yürüten ileri gelen emirlerin Fariseddin Aktay'ın liderliği altında birleşmeyi seçmesi şaşırtıcı değildir. Onların desteğiyle birlikte, Aktay herhangi bir sınırlama ya da koşul olmaksızın Mısır'ın sivil halkını yönetmeye başladı⁹²; Bahriyye Kura Savaşından önce bunu yapmaya cesaret edememişti⁹³. Pek çok *huşdaşı* olduğundan Aktay tüm devlet işlerinde tam bir kontrol sağladı, öyle ki, “onun yokluğunda hiç kimse ne bir mektup açabilir, ne bir söz söyleyebilir ne de bir kararı onaylayabilirdi”⁹⁴.

Bahriyye-Cemdâriyye emirlerinin kabul gören aday olmasıyla Aktay taht üzerinde hakkı bulunan biri gibi hareket etmeye başladı. Derhal Kahire'ye gidip, bir hükümdar gibi davrandı. Onun memlûk arkadaşları kendi aralarında onu el-Melik el-Cevâd diye çağırıyorlar ve ikta taleplerini doğrudan ona iletiyorlardı. Bu sürecin doruk noktasına ulaşması ise, Aktay'ın, Hama valisinin kızıyla evleneceği ve bu yeni eşinin bir prensese yakışır bir yerde ikamet etmesini arzu ettiği için *Atabek el-Asakir* Aybek et-Türkmânî ve karısı Şecered-Dürr'den⁹⁵Kal'atü'l-Cebel sarayından ayrılmalarını istemesiyle oldu⁹⁶. Bu isteğin tek bir anlamı vardı, artık memlûkler için iktidarı ele almanın zamanı gelmişti. Aybek'in Aktay'a karşı verdiği mücadele sırasında el-Eşref Musa'nın durumuyla alakalı hiçbir bahsin söz konusu edilmeyişi ve

⁹¹ B.N., 1703, fol. 111B. El-Makîn, s. 164. İbnü'l-Cevzî, s. 525, 527. El-Yunûnî, 1, s. 58, 4, s. 263. İbn Habib, fol. 12A. Ebû'l-Fidâ, s. 186. *Sulûk*, 1, s. 385-386. Ed-Devâdârî, 8, s. 22, 24-25. İbnü'l-Verdî, s. 274. İbnAsbât, fol. 66B. El-Yafî'î, fol. 121B, 123B.

⁹² B.N., 1703, fol. 112A. El-Yafî'î, fol. 123B. İbnü'l-Cevzî, s. 527. İbn Habib, fol. 6B. İbnDokmak, fol. 93A, 94A. Ed-Devâdârî, 8, s. 25. *Sulûk*, 1, s. 389-390.

⁹³ Bahriyye-Cemdâriyye'nin savaştan önce Mısır halkını bastırma çabasıyla ilgili olarak bakınız, B.N., 1703, fol. 103A.

⁹⁴ *Sulûk*, 1, s. 388. Ayrıca bakınız, s. 386. Ed-Devâdârî, 8, s. 24-25. Karşılaştırma: Siretü'z-Zahir, s. 6. *Tuhfe*, fol. 6A.

⁹⁵ Aybek ve Şecered-Dürr'un evliliğiyle ilgili olarak bakınız; *Tuhfe*, fol. 3B. El-Yafî'î, fol. 118B, 121A-B. İbnü'l-Cevzî, s. 522. Karşılaştırma: B.N., 1703, fol. 114A.

⁹⁶ B.N., 1703, fol. 112A. Ez-Zehbî, 5, s. 211. *Tuhfe*, fol. 6A. *Sulûk*, 1, s. 388. El-Makîn, s. 164. El-Yunûnî, 1, s. 58. İbnDokmak, fol. 94B.

Kâzım Uzun

Aybek mücadeleyi kazanır kazanmaz el-Eşref'in tahttan uzaklaştırılması gösteriyor ki, memlûkler iktidara yönelik Eyyûbî iddialarına artık sözde bile bağlılık gösterme gerekliliği duymamaktadır. Dahası, Aybek et-Türkmânî ve Aktay arasındaki sultanlık savaşı çeşitli memlûk grupları arasındaki rekabeti göstermesi cihetiyle yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Bu çeşit bir rekabet ise Mısır'ın Memlûk hâkimiyetindeki döneminin temel özelliklerinden birini teşkil eder.

Amalia LEVANONI